

تاریخ‌گردی در خیابان ۹۰ساله «دانشگاه»

آسفالت خیابان دانشگاه در اواخر دهه ۵۰ قرن ۱۴ خورشیدی

فعالیت‌های عمرانی در خیابان دانشگاه، دهه ۶۰ قرن ۱۴ خورشیدی

تعریف خیابان دانشگاه

سیدهنیمه زینبی| خیابان دانشگاه با نام وزینش آن قدر در شهر مشهد جا افتاده است که کسی شاید تصور نکند روزی روزگاری چنین خیابانی در مشهد جایی نداشته و حتی بخشی از آن بیرون از دروازه‌های شهر بوده است. حدود نود سال است که این راسته هم به جمع ماشین‌روهای مشهد اضافه شده و اکنون دیگر با شهرمان آمیخته است. قصه خیابان دانشگاه را باید از زمانی دنبال کرد که آستان قدس تصمیم به ساخت و امتداد خیابان کوهسنگی گرفت. در واقع سرنوشت این دو خیابان چنان به هم آمیخته است که تا مدت‌ها به این قسمت از خیابان، استخر شمالی یا امتداد کوهسنگی می‌گفتند و هویت مستقلی نداشت. درباره روزگاری که بر این خیابان رفته است، زیاد می‌توان گفت. به ویژه که اکنون ساختمان‌های مهمی مانند سینما هویزه، بیمارستان امام رضا^(ع)، تالار ابن سینا، مدرسه حکمت و ساختمان دانشگاه علوم پزشکی در آن جا گرفته‌اند اما گزارش امروز به سراغ چگونگی شکل‌گیری این خیابان و نام‌گذاری آن رفته است.

راهی به سوی کوهسنگی

برای شروع این روایت باید به سراغ اسناد و اخبار مطبوعات رفت. بین سال‌های ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۶ خورشیدی، شهرداری و آستان قدس رضوی جلساتی برگزار می‌کنند تا بر سر امتداد و بازگشایی مسیری که به کوهسنگی می‌رود، تصمیم‌گیری کنند. در این طرح بازگشایی، از ابتدای خیابان کوهسنگی فعلی تا انتهای آن که به عمارت و استخر کوهسنگی می‌رسد، در دسر زیادی ندارد، زیرا پیش‌تر، از آن به عنوان یک راه بیلابکی که به سوی تفرجگاه معروف مشهد می‌رود، استفاده می‌شود. اما از خیابان احمدآباد به این سوراخ‌مانزل مسکونی و ملک‌های شخصی مسدود کرده‌اند و برای بازگشایی، شهرداری به عنوان متصدی امر، باید به سراغ مردم برود و آن‌ها را قانع کند که املاک خود را در اختیار شهرداری قرار دهند. پیش از این بیمارستان امام رضا^(ع) (شاه‌رضای سابق) در این مسیر افتتاح شده و یکی از دیوارهای چینی در ضلع غربی آن در حاشیه این خیابان قرار گرفته بود. ۲۹ آذرماه سال ۱۳۱۶ است که نخستین خبر در این باره منتشر می‌شود. جریده آفتاب شرق در این باره می‌نویسد: «به منظور زیبایی شهر اداره شهرداری در نظر دارد خیابان استخر را تا میدان پهلوی نادری امتداد دهد. چند روز است مهندس کیان مشغول نقشه‌برداری این خیابان است.» یک هفته بعد نیز روزنامه آزادی خبر تکمیلی ساخت این خیابان را چنین می‌دهد: «چون خیابان استخر از کوهسنگی تا پشت بیمارستان شاهرضا امتداد پیدا کرده و باید از آنجا به کوی سرباب و خیابان نادری

کشیده شود، مهندسین شهرداری مشغول نقشه‌برداری از منازل هستند که در مسیر خیابان واقع شده و تا کوچه مشتاق نقشه‌برداری شده است. این خیابان طولانی‌ترین و زیباترین خیابان شهر و برای هوای شهر خیلی مفید خواهد بود.»

خیابانی در نقشه‌های جدید شهر

در سال ۱۳۱۷ آگهی از سوی شهردار مشهد منتشر می‌شود که یک خبر شروع ساخت بخش شمالی خیابان استخر را عمومی می‌کند. در شروع این اعلان، نخستین اخبار از ساخت میدان شهدای فعلی نیز داده می‌شود: «شهرداری مشهد به منظور اهمیت قسمت فرعی شهر و لزوم ایجاد معابر و خیابان‌های اساسی و حسن منظره و زیبایی شهر در نظر دارد خیابان استخر را به داخل شهر الی خیابان نادری ادامه داده و افتتاح نماید و همچنین میدان محل تقاطع خیابان استخر و پهلوی و نادری مطابق نقشه جدید توسعه خواهد یافت.»

در ادامه این اعلان، روشن، شهردار مشهد، به استناد به قانون توسعه و احداث معابر و خیابان‌ها، مصوب ۲۳ آبان ماه ۱۳۱۲، آورده است: «از تاریخ انتشار این آگهی الی مدت یک ماه، یک نفر به عنوان ارزیابی و تعیین حق مرغوبیت از طرف خود تعیین و کتابه به شهرداری معرفی نماید که ارزیاب و نماینده شهرداری اقدام به ارزیابی امکان واقع در خط سیر خیابان و میدان بنمایند. پس از ختم معامله شروع به افتتاح خیابان و میدان شود.» در پایان این آگهی نیز راهی برای مالکان جز توافق با شهرداری باقی نمی‌ماند، زیرا در صورتی که این مدت به پایان برسد و ارزیاب از سوی مالکان تعیین و معرفی نشود، ارزیابی نماینده شهرداری ملاک عمل قرار می‌گیرد و اعتراضی از سوی مالکان پذیرفته نمی‌شود.

مالکان برای اینکه متوجه شوند آیا ملکشان در مسیر خیابان و میدان قرار دارد و شامل این فروش اجباری می‌شوند یا نه، باید به شهرداری بروند و نقشه را مشاهده کنند. ۱۵ خرداد سال ۱۳۱۷ روزنامه آزادی از به عرصه آمدن ارزیابی شهرداری به همراه ارزیاب صاحبان منازل خبر می‌دهد تا قیمت منصفانه‌ای تعیین شود. ۳۰ تیرماه نیز همین جریده از تصویب ساخت خیابان استخر خبر می‌دهد: «برای ساخت خیابان استخر یک میلیون ریال از طرف مرکز اعتبار برای شهرداری رسیده است و شهردار و رئیس ساختمان برای ارزیابی منازل مسیر خیابان استخر رفته‌اند.» ارزیابی املاک حدوداً بیست روز بعد به پایان می‌رسد و جراید در این باره می‌نویسند: «ارزیابی و ختم کار منازلی که در مسیر خیابان استخر واقع شده‌اند هر روزه در اداره شهرداری جریان دارد و به‌زودی قرارداد شهرداری با صاحبان منازل تمام و مشغول تخریب خواهند شد.»

تخریب اجباری منازل در مسیر خیابان

۱۰ بهمن ماه سال ۱۳۱۷ خورشیدی نخستین اخبار از تخریب منازل در جریده آفتاب شرق چاپ می‌شود. در

این خبر آمده است: «طی چند روز اخیر قسمت عمده منازل و دکان‌های واقع در حاشیه میدان بالاخیابان و امتداد خیابان استخر از طرف اداره شهرداری خراب شده و از میدان تا کوچه مشاق که در مسیر خیابان واقع بود گشوده شده است.» با این حساب شهرداری نیز برای بازگشایی و گسترش خیابان اقدام به خرید املاک مردم که قراردادها که میان مالکان خیابان استخر و شهرداری وقت مشهد بسته شده اکنون در مرکز اسناد شهرداری مشهد موجود است. اخبار این خرابی‌ها در سال‌های بعد نیز در جراید منعکس می‌شود و به نظر می‌رسد ما جرای تخریب منازل به همین راحتی‌ها حل و فصل نشده‌است. ۱۳ خرداد سال ۱۳۱۸ روزنامه آزادی آورده است: «چون در چندروز اخیر قسمت عمده منازل واقع در مسیر خیابان استخر خریداری شده مأمورین شهرداری مشغول خرابی آن‌ها و تسطیح خیابان برای اتصال آن به خارج شهر هستند.» روند انهدام منازل را همچنان روزنامه هاپوشش می‌دهند. در یکم آذرماه سال ۱۳۱۸ روزنامه آزادی از بازگشایی مسیر خبر می‌دهد: «خیابان استخر که از کوهسنگی به طول سه کیلومتر از سال پیش شروع شده بود اخیراً به‌کلی باز شده و از طرف شهرداری با جدیت مشغول تسطیح و شن‌ریزی آن هستند.»

در نامه‌ای که سالال ۱۳۱۸ از سوی اداره مستغلات آستان قدس به شهرداری مشهد فرستاده شده است، معلوم می‌شود حداقل چهارده منزل در مسیر این خیابان قرار گرفته‌اند. ظاهراً آن زمان این منازل از قنات آصف‌الدوله که زیر نظر آستان قدس بوده است مشروب می‌شد‌اند و تاریخ تخریب آن‌ها باید معلوم می‌شده است تا از صاحبان آن‌ها حقایقه‌شان در این مدت دریافت نشود. یکی از پرونده‌های بر جای مانده در مرکز اسناد شهرداری، به غرامت صاحبان ملک و اجباری بودن این واگذاری اشاره می‌کند. در این مکاتبه که از سوی شهردار مشهد به هیئت نظارت هزینه شهر در ۳ شهریور سال ۱۳۱۹ خورشیدی نوشته شده، آمده است که منزل فردی به نام لقمانی در مسیر امتداد شمالی خیابان استخر واقع شده است و شهرداری باید مبلغ ۳ هزار و ۷۴۰ ریال به او بپردازد. روشن از هیئت نظارت می‌خواهد که این مبلغ را در نخستین جلسه به تصویب برساند تا به فرد مزبور پرداخت شود. البته خطاریه‌ای نیز در این پرونده وجود دارد که شهرداری برای او ارسال کرده است و اجبار در فروش را بهتر معلوم می‌کند: «طبق نقشه ترسیمی و تصویب مقامات مربوطه در نظر است خیابان استخر از میدان مجسمه مبارک‌الی خارج دروازه شهر امتداد داده شود و قسمتی از منزل شما در مسیر خیابان مزبور واقع می‌گردد. لازم است از تاریخ این اخطار تا یک هفته دیگر یک نماینده با اسناد و دلایل مالکیت از طرف خود کتبا به شهرداری تسلیم و به دایره ساختمان معرفی نمایند که با حضور معمار نماینده شهرداری در ارزیابی و تعیین حق مرغوبیت محل مزبور اقدام به عمل آید. چنانچه پس

از انقضا مدت معینه در تعیین و معرفی نماینده و تسلیم مدارک لازمه اقدام به عمل نیاورید، از طرف شهرداری در ارزیابی اقدام و ارزیابی معمار شهرداری قاطع و در آتیه اعتراضی از شما پذیرفته نخواهد شد.»

یک افتتاح بدون حاشیه در ۸۵ سال پیش

کال قره خان یکی از مسائلی است که مهندسان سازنده این خیابان با آن‌ها روبه‌رو بوده‌اند. این کال که مسیل قدیمی شهر مشهد بوده، پیش از گسترش شهر، بیرون از باروها و دروازه‌های مشهد قرار داشته و آن را از گزند باران‌های سیل‌آسا و آب‌های سطحی حفظ می‌کرده است. این کال در گذشته از باغ‌ملک‌آباد شروع می‌شده و گرد شهر می‌گشته و اکنون بخش ابتدایی آن پر و منازل مسکونی روی آن ساخته شده است. بخش زیادی از این کال اکنون سرپوشیده است و پس از عبور از میان خیابان فلسطین، در مسیر خود از زیر خیابان‌های اسدا...زاده، دانشگاه، چمران، رازی، میدان دده‌ی خیابان امام رضا^(ع) عبور می‌کند و در نهایت از شمال شهرک شهید بهشتی به کال اقبال می‌ریزد. در حدود ۸۵ سال پیش برای ساخت بخش شمالی خیابان استخر (دانشگاه) باید با ساخت یک پل دو قسمت این خیابان را به هم متصل کنند. روزنامه آفتاب شرق در ۴۰ خردادماه سال ۱۳۱۸ خبر از رسیدن ساخت وساز به این کال می‌دهد: «چون برای اتصال دو طرف خیابان استخر لازم بود پلی بر روی کال قره‌خان ساخته شود، درحالی‌که افتتاح خیابان استخر به سرعت پیشرفت می‌کرد، اداره شهرداری درصدد ساخت پل محکمی برآمد و مشغول تهیه مقدمات آن است.» پنجم آذر نیز جراید خبر از اتمام ساخت و پایان طاق‌سازی این پل بزرگ می‌دهد که دو قسمت شمالی و جنوبی خیابان استخر را به یکدیگر متصل می‌کند. در همین روزهاست که کارگران مشغول تسطیح و هموار کردن مسیر خیابان هستند. ۶ دی‌ماه سال ۱۳۱۸ نیز بالاخره روز موعود فرا می‌رسد و روزنامه آزادی از افتتاح این خیابان خبر می‌دهد: «روز پنجشنبه، پیش از ظهر، استاندار، فرماندار و شهردار برای سرکشی به ساختمان‌ها و وضعیت محل مجسمه شاه به خیابان استخر رفتند و چون ساخت پل وسط خیابان استخر تمام شده بود و خاک‌برداری سطح خیابان به پایان رسیده، امر به افتتاح و عبور وسایل نقلیه از این خیابان دادند.» خیابان دانشگاه به همین سادگی در آن زمان افتتاح می‌شود و راه مردم برای رسیدن به کوهسنگی را هموار می‌کند. خیابان استخر شمالی نیز به سرنوشت دیگر خیابان‌های این شهر مبتلا می‌شود و تا مدت‌ها خاکی می‌ماند. در بودجه سال ۱۳۱۹ شهرداری حدود ۵۰۰ هزار ریال برای تکمیل تسطیح و جدول‌سازی امتداد خیابان استخر و تکمیل پایه مجسمه شاه ابلاغ می‌شود. با این پول خیابان در خردادماه شن‌ریزی می‌شود و البته تا سال‌ها به همین شکل باقی می‌ماند.

خیابانی با نام‌های متفاوت

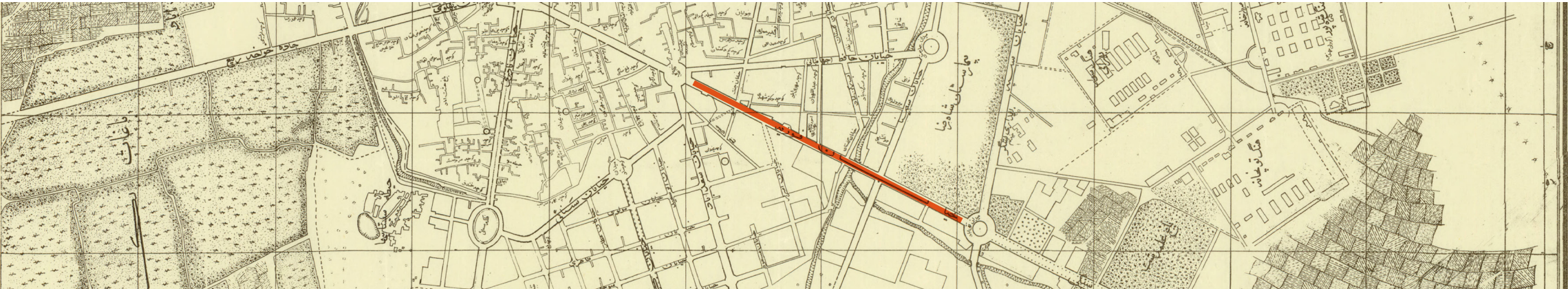
محمد رضا شاه پهلوی در سال ۱۳۱۷ با فوزیه، دختر پادشاه مصر، ازدواج می‌کند و خیابان استخر شمالی نیز خیلی زود نام همسر شاه را روی خود می‌بیند. در میان منابع رسمی، تاریخ دقیق تغییر نام این خیابان وجود ندارد اما با مراجعه به اسناد و اخبار مطبوعات متوجه می‌شویم که پس از سال ۱۳۲۰ این خیابان به نام فوزیه خوانده می‌شود. در ۶ اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۲۱ خورشیدی نامه‌ای از سوی روشن، شهردار مشهد، به نایب‌التولیه آستان قدس رضوی نوشته می‌شود که هم نام فوزیه در آن آمده است و هم از مشکلات سربازان شوروی برای شهر برده برمی‌دارد. «در تاریخ ۱۱ خرداد سال ۱۳۱۶ نگاهداری و مراقبت خیابان فوزیه به عهده شهرداری گذارده شده است و این اداره تا قبل از حوادث شهریور ماه نهایت توجه رانسیست به خیابان مزبور و حفاظت درختان آن به عمل آورده و کوچک‌ترین آسیبی به آن‌ها وارد نیامده بود ولی پس از جریانات اخیر، قسمتی از درختان آنجا را سربازان شوروی بریده و قسمتی نیز به واسطه بستن اسب و جویدن پوست آن‌ها محروح شده و ممکن است بعداً خشک شود.» ۱۵ بهمن سال ۱۳۲۶ نیز در جریده آفتاب شرق چنین منتشر شده است: «دو روز است که از طرف اداره شهرداری مشهد مشغول شن‌ریزی خیابان فوزیه شده‌اند تا ناهمواری‌های آن را تسطیح کنند.»

البته زندگی این ملکه جوان پادشاه ایران دوام چندانی ندارد و آن‌ها در سال ۱۳۲۷ از یکدیگر جدا می‌شوند و خیابان فوزیه نیز به ناچار در سال‌های بعد تغییر نام می‌دهد و این بار نام دانشگاه را به خود می‌گیرد. ظاهراً آنچه نام دانشگاه را به‌روی تابلوهای این خیابان می‌شاند مکانی در این خیابان (محل فعلی دانشگاه پزشکی) است که در سال‌های اولیه افتتاح، آموزشگاه عالی بهداشت مشهد بوده و توسط سیدمحمدقرشی به این آموزشگاه واگذار می‌شود تا کلاس‌هایش را در آن برگزار کند.

این آموزشگاه ظاهراً تا سال ۱۳۲۳ خورشیدی به فعالیت خود ادامه می‌دهد و پس از آن با تأسیس دانشکده پزشکی مشهد تعطیل می‌شود و ملک آن نیز به دانشگاه واگذار می‌شود. در نقشه سال ۱۳۲۵ و حتی سال ۱۳۳۳ خیابان دانشگاه و میدان سعدی نام فوزیه را دارند و در سال‌های بعد این نام از روی این خیابان برداشته می‌شود. اتفاق جالب دیگری که در این سال‌ها برای نام‌گذاری این خیابان می‌افتد مربوط به ماجرای کودتا علیه مصدق است. در ۴۰ تیر سال ۱۳۳۲ روزنامه سیاه و سفید در این باره می‌نویسد: «از طرف مردم، خیابان فوزیه، از میدان مجسمه تا کوهسنگی، به نام خیابان «مصدق» و خیابان عشرت‌آباد به نام خیابان «سی‌ام تیر» نامیده شد. معتقدین با اساس نهضت ملی اسم دیگری برای دو خیابان نام‌برده بلد نیستند.» البته همان‌طور که عیان است، این نام‌ها هیچ‌وقت به نام‌های عمومی میان مردم تبدیل نمی‌شوند و بیشتر به عنوان یک اتفاق گذرانی توان از آن‌ها یاد کرد.

سه نماز خیابان دانشگاه، دهه ۷۰ قرن ۱۴ خورشیدی

خیابان فوزیه (دانشگاه) بر روی نقشه سال ۱۳۲۵ خورشیدی مشهد

